

Євген Сінкевич

Чорноморський національний університет імені Петра Могили
(Миколаїв, Україна)

КОСТЕЛИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Південь України вражає своє поліконфесійністю. Міф, що це виключно православна територія, спростовує не лише офіційна статистика, але й елементарне знання історії регіону. Відомо, що першим мером Одеси був француз-католик Рішельє. Так і в Херсоні, від початку заснування міста – від 1778 року, існувала римо-католицька громада. І тоді почали будівництво першого костелу, який існує й дотепер.

Можливість доступу до раніше закритих архівних джерел відкриває перед сучасними дослідниками нові аспекти діяльності цієї конфесії. Сьогодні з'являються дослідження, які поглиблюють наші знання про історію розвитку римо-католицизму як у цілому, так і в окремих регіонах України зокрема, розкривають особливості державно-церковних відносин, характеризують міжконфесійні зв'язки, досліджують вплив етнічних чинників на розвиток конфесійного життя.

Вітчизняними дослідниками Е. Бистрицькою, О. Пасечником, Н. Рубльовою, О. Сиротою, Г. Стронським та іншими проаналізовано особливості функціонування Римо-католицької церкви в умовах жорсткої антицерковної політики, розкрито форми та методи боротьби владних структур із цією конфесією, з'ясовано трагічну долю римо-католицького духовенства та мирян у часи масових репресій.

Після Кючук-Кайнарджійського мирного договору (1774 р.) розпочалося активне освоєння Північного Причорномор'я: засновуються Херсон і Миколаїв, будуються Очаків і Одеса. Відповідно до липневого 1795 р. указу Катерини II для поселення у степах Причорномор'я прибуло 100 заможних польських шляхтичів з родинами¹. Харківський історик Дмитро Багалій у своїй праці «Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры» зазначав, що поляки почали селитися в цьому регіоні ще задовго до указу імператриці². Вважають, що перший поляк, який поселився в цих

---

¹ Ю. Гаврилов, *Поляки на Черном море*, «Одесские известия», 26.05.2005.

² Д.И. Багалей, *Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд*, Київ 1889.

краях носив прізвище Клюковський.

Визначною пам'яткою Одеси є кафедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії – головний собор Одесько-Сімферопольської дієцезії³. Маємо зазначити, що будівництво костелу розпочалося у 1847 р. за проектом архітектора Франческо Моранді, але згодом проект доопрацював Фелікс Гонсіоровський, який і завершив будівництво. Храм був освячений 16 серпня 1853 р. єпископом Фердинандом Канном. В честь освячення храму доктор Рено дарував ікону Божої Матері – оригінал роботи відомого флорентійського художника XVIII ст. Карло Дольче. Ольга Потоцька дарувала храму копію картини Рафаеля «Вознесіння Пресвятої Богородиці», яку виконав у вигляді ікони художник Фішер. За заповітом Михайла Микулича собору передані 12 мармурових фігур апостолів роботи італійських майстрів, а також 4 фігури євангелістів. Папа Пій IX подарував собору мармурову хрестильню. Від художників Дюссельдорфа було подаровано 14 картин Хресного шляху. У соборі було встановлено 120 дубових лавок, 6 великих бронзових люстр. Ліворуч від входу до храму висів образ Святого Роха – захисника від епідемій, а також срібне панікадило із написом французькою «В пам'ять про чуму 1812 р.», в якому постійно горів вогонь.

Доля храму непроста: у 1935 р. комуністична влада закрила його і влаштувала там болгарсько-німецький клуб. Частина цінних речей була перенесена до костелу Святого Петра: образ Вознесіння Пресвятої Богородиці, 14 картин Хресного шляху, мармурову хрестильню, декілька рядів лавок, сповідальню. В роки війни німці повернули громаді собор. Але, у 1949 р. костел зачинено, колони демонтовано, мармурові предмети потрошено, храм перетворили на спортзал. У 1980–1990-х роках розпочався рух за повернення костелу громаді. 9 серпня 1991 р. отець-прелат Тадеш Хоппе отримав ключі від будівлі храму. Відновленням храму займалися отці-настоятелі Ігнацій Риндзьонка, Ян Домбаль і Віктор Щавинський. Були відновлені меморіальні дошки на місцях поховань О. Ланжерона і В. Липського. У 2003 р. з костелу Святого Петра були повернуті образ Вознесіння Пресвятої Богородиці, зображення Хресного шляху, хрестильня. Реставрація храму тривала до 2008 р., коли його 24 серпня реконсервував кардинал Станіслав Дзівіш з Кракова.

Римо-католицький костел Святого Климентія був спільним творінням архітекторів Лева Влодека і Владислава Домбровського. В районі Балківської і Заньковецької вулиць знаходилася численна польська колонія. Наприкінці XIX ст. було вирішено збудувати для неї католицький собор. До речі, архітектор В. Домбровський був автором костелу збудованого у 1896 р. в Миколаєві. У 1900 р. на будівництво костелу Св. Климентія було зібрано 160 тис. рублів, а згодом ще 25 тис. рублів. 10 березня 1903 р. єпископом Едуардом Роппом відбулося урочисте закладання будівництва костелу. У 1906 р. костел був збудований, але його оздоблення тривало ще 10 років. Костел загальною площею 3220 м² мав дві вежі-дзвіниці висотою 64 м. і дещо нагадував Кельнський готичний костел. У храмі було 7 віттарів і 6 сповідалень. Підлога була виконана з бетоно-мозаїки. Був встановлений орган. На початку 1930-х рр. місцевих поляків депортували, а костел у 1932 р.

---

³ *Они строили Одессу*, «Дюк», 1991, №2, с. 10–11.

зачинений та у 1936 р. зруйнований. На його місці у 1950 р. збудовано 2 житлові будинки.

Костел Святого Петра апостола храм Одеси, розташований за адресою: вул. Гаванна, 5. Засновниками храму є нащадки французького роду Вассалів, які оселилися в Одесі наприкінці XVIII сторіччя. Петро Васал – у 1911 р. придбав ділянку землі, де він вирішив збудувати у 1912 р. концертну залу за проектом архітектора Ф.П. Нестурха. Але він помер, не встигнувши розпочати будівництво. Його племінник і спадкоємець, Олександр Володимирович Вассал, вирішив збудувати на місці запланованої концертної зали каплицю в честь Петра Вассала.

6 жовтня 1913 р. єпископ Тираспольський Йозеф Кесслер освятив зведену каплицю на честь Святого апостола Петра, в пам'ять про Петра Вассала. З тих часів храм існував як каплиця для моряків-католиків (храм знаходиться неподалік від порту). Із приходом більшовиків розпочалися гоніння на релігію. У 1920-х роках отець Огюст Манильє покинув Одесу, а отці Пьетро Леоне і Жан Никола – засуджені. Протягом подальших 13 років були репресовані всі 8 священників, які залишилися в Одесі по Громадянській війні. У 1935 р. був закритий собор Успіння Пресвятої Діви Марії, а у 1936 р. – підривають Собор Святого Климента. З того часу костел Св. Петра стає єдиним римо-католицьким храмом не тільки для одеситів, але й для католиків усього півдня України. У жовтні 1941 р. до Одеси увійшли німецькі війська, Одеса перейшла до складу Румунії. Була відновлена Тираспольська єпархія із кафедральним Собором в Одесі, головою єпархії став єпископ Марк Глязер, який раніш був настоятелем храму в Кишиневі. Кафедральним Собором став знову відкритий собор Успіння Пресвятої Діви Марії⁴. У квітні 1942 р. настоятелем приходу Св. Петра став Петро Леоні, колишній капелан італійського шпиталу в Одесі. До Успенського собору були повернені із музеїв реліквії – фігури, образи, а каплиця Св. Петра лишалася порожньою. Із приходом Радянських військ, 21 травня 1945 р., була зареєстрована римо-католицька громада міста, а 23 травня – рада громад, але вже 29 травня 1945 р. отець Петро Леоні разом із своїм вікарієм, французом Жаном-Морисом Нікола, були арештовані просто на вулиці. Лише 2 вересня 1947 р. до Одеси приїхав новий настоятель. – священник отець Олександр Самосенко. 23 листопада 1949 р. Собор Успіння Богородиці був знову закритий, а каплиця Св. Петра апостола дістала статус приходського храму.

Новий етап в історії храму розпочався у 1958 р. із прибуттям із Вільнюса до Одеси отця-салезіана – Тадеуша Хоппе. Він прийняв пастирство і оселився у підвалі церкви. Отець Тадеуш Хоппе зробив багато для римо-католицької громади міста: йому вдалося повернути парафіяльний будинок знищеного Собору Святого Климента і зал для катехизації та зборів. За його ініціативою із собору Успіння Пресвятої Діви Марії до костелу Св. Петра була перенесена на зберігання ікона Вознесіння Діви Марії, а також картини Страждання Ісуса Христа на Голгофі. У 1999 р. було викуплено будівлю колишнього дитячого садочка на вул. Малиновського

⁴ В.Г. Тимофієнко *Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть: Біографічний довідник*, Київ 1999.

в районі Черемушок, де відкрив молодіжний центр «Дон Боско», що містить християнський дитячий садок, чоловічий гуртожиток, спортивний клуб для дітей і молоді. 10 листопада 2003 р. отець Тадеуш Хоппе помер, а на річницю його смерті у підвалі храму був відкритий музей на його честь. Саме завдяки зусиллям Тадеуша Хоппе на сесії Одеської міської ради від 8 квітня 2011 р. було вирішено передати костел Святого Петра апостола у власність релігійній спільноті за символічну плату – 1 гривня 20 копійок.

Місто Миколаїв було засноване в 1789 р. Одна з державних будівель з метою заохочення до переселення до міста католиків була передана під католицький костел Святого Миколая, який був освячений 20 травня 1794 р. У 1874 р. паства костелу становила близько 3 тис. прихожан, а службу правив Фелікс Корман. Після нього настоятелем був Нікодим Черняхович. У 1880 р. він отримав від влади дозвіл на збір коштів для будівництва нового храму. Будівельні роботи розпочалися у 1891 р. Костел був споруджений у неоготичному стилі у вигляді хреста розміром 45х28 м. Дві вежі висотою 49 м були вибудовані в еклектичному стилі. Бокові частини костелу і пресвітерії прикрасили фрески Антонія Стшалецького. Костел був урочисто освячений 18 вересня 1896 р. Якщо кількість прихожан у 1875 р. становила 2354, то в 1908 р. – 7000, а в 1912 р. – близько 8000. З моменту заснування костелу при ньому діяла школа. 3 травня 1926 р. настоятелем костелу був ксьондз Христиан Зіско. 25 вересня 1933 р. його заарештували, а влітку 1934 р. в Сиблазі розстріляли.

25 листопада 1991 р. облвиконком прийняв рішення про передачу приміщення місцевій католицькій общині. Невдовзі прибув священик – отець Кароль Тваровський і 20 грудня відбулося перше богослужіння. 15 лютого 1992 р. храм урочисто освятив єпископ Кам'янець-Подільський отець Ян Ольшанський.

Будівництво римо-католицького костьолу в Херсоні бере свій початок у кінці XVIII століття. Згідно з довідкою державного архіву Херсонської області «костел був побудований іезуїтом Єлізумом Шац на честь Спасителя; 1792 р. костел названий мазаночним». На початку XIX ст., десять років 1820-го, побудовано кам'яну будівлю. Після 1917 р. храм деякий час був закритий для богослужіння.

28 квітня 1918 р. за старим стилем відбулося перше в Херсоні церковне Богослужіння українською мовою. Літургію відправив греко-католицький священик о. Бачинський⁵. В травні 1922 р. ліквідаційна комісія з питання відокремлення церкви від держави при Херсонському бюро юстиції задовольнила клопотання прихожан про тимчасове користування храмовою спорудою з усім культовим майном та інвентарем. У 1923 році римокатолицька громада налічувала 65 осіб. 12 лютого 1923 року був укладений договір між Херсонською радою робітничих і селянських депутатів, в особі представника П. Герасимчука, та уповноваженим релігійної громади при римо-католицькому костелі Т.І. Оскерко. Згідно з угодою Херсонська рада робітничих і селянських депутатів передала у безстрокове безоплатне користування і володіння будівлю костелу римо-католицькій

⁵ «Родной край», 1918, 28 (15) квітня.

громаді Херсону. Найпоширенішим проявом соціального служіння Римо-католицької церкви у досліджуваній період була благодійницька діяльність. Як уже зазначалося, допомога нужденним та знедоленим є одним із ключових положень католицизму. Не зважаючи на те, що благодійні товариства, лікарні, їдальні, пансіони, богадільні, які існували та якими опікувалася РКЦ на Півдні України у дореволюційні часи, припинили свою діяльність, римо-католики продовжували збирати кошти та надавати адресну допомогу найбільш нужденним членам громад. Навіть існування самої церкви та релігійних громад залежало від благодійних внесків парафіян, адже римо-католицькі громади мали сплачувати численні податки, платити за оренду та утримання релігійних приміщень. За рахунок благодійних коштів вони оплачували священикам проведення богослужінь та церковних таїнств, допомагали патерам за потреби винаймати житло, надавали взаємодопомогу членам громад, відправляли посилки засудженим римо-католицьким священикам та віруючим. Особливе місце у духовному вихованні підростаючого покоління посідали дитячі та молодіжні музичні гуртки, у яких юні римо-католики навчалися співам та грі на музичних інструментах. Адже саме музика та спів відігравали ключову роль у католицьких богослужіннях. На поч. 1930-х рр. влада розпочала наступ на релігію загалом і на католиків, зокрема. «Присутність дітей під час літургійного служіння або їхня участь у будь-яких релігійних обрядах трактувалася владою як «розбещення неповнолітніх». У свою чергу до священиків, які допускали дітей до богослужінь, застосовували кримінальну відповідальність. Так, за звинуваченнями у церковному навчанні та релігійному розбещенні неповнолітніх протягом досліджуваного періоду до суду притягувалися патери Йоган Бак, Олександр Фрізон, Алоїзій Окс та інші. Зокрема, приводом до арешту О. Фрізона стала згода священика на прохання неповнолітнього юнака приготувати кадильню й запалити свічки»⁶. А, в 1931 році костел був закритий. Впродовж довгих років там знаходились майстерні по ремонту кіноапаратури.

Дійсно, польське населення залишалося вірним своїм релігійним переконанням. Так, в селі Преображенка Чаплинського району, діяльність драматичного гуртка при хаті-читальні продовжувалася лише до великого посту, після – робота припинилася. У звіті Політбюро міста Одеси також вказується, що вплив костелу на польські маси дуже великий. Це підтверджує той факт, що коли в Одесу приїздив католицький єпископ, то в храмі зібралося близько 3000 поляків і, потрібно відзначити, що здебільшого це були робітники. Отже, жодні методи радянської влади, ні поблажливі, ні агресивні не приносили бажаних результатів. Тому для посилення боротьби з «забобонами і темрявою» влада стала використовувати самий надійний засіб: арешти, табори і заслання священиків і мирян. Одним з особливо поширених способів фізичного знищення церкви стали групові процеси, що були унікальним проявом радянського «правосуддя». У різних регіонах арештовувалися групи священиків та мирян. Передувала масовим репресіям чергова кампанія по закриттю костелів та їх передача під клуби, будинки

⁶ В.П. Ганзуленко *Соціальне служіння римо-католицької церкви на Півдні України у 20-30-х рр. XX ст.*, «Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство», 2016, вип. 1(13), с. 15.

піонерів, будинки культури тощо. Польське населення протестувало проти таких заходів влади, проте маховик репресій було запущено. В 1930 році костел закрили в селі Цареводар. В знак протесту проти закриття костелу в селі вибухнуло жіноче «контрреволюційне» повстання, яке очолив Казимирчак І.М., що був головою римо-католицької громади та ради костелу. За це заарештований та розстріляний з конфіскацією майна⁷.

У 1958 р. у перебудованому приміщенні більшовики організували міський дитячий кінотеатр ім. П. Морозова. У березні 1994 р. римо-католицькій громаді повернуто приміщення храму. Окрім щоденних богослужінь, у храмі Пресвятого Серця Ісуса Христа проводились недільні школи для дітей та молоді (кожного разу приходять 10–15 людей), а в середу діяла школа для дорослих, на якій обговорювалися богословські теми, пояснюються істини віри. Проводяться також «вїїзні» богослужіння в Херсонській області – смт. Білозерка, с. Високопілля, с. Великі Копані, с. Правдине. В останньому селі навіть є власний старий костел, побудований близько 100 років тому, та проте радянські часи залишили на святині помітний слід, точніше – нічого не залишили, окрім руїни, яку зараз намагаються реставрувати зусиллями віруючих. Поки що меси проводять у сільській школі, бо ж стіни колишнього зерносховища (а колись – костелу) все ще віддають духом атеїзму. Маємо зазначити, що мешканці села Правдине – правнуки поляків-переселенців з Білорусі – докладають зусиль для відновлення римо-католицького храму, хоч і не всі жертводавці є католиками за віросповіданням. На сучасному етапі значна частина документів пов'язаних із сталінськими репресіями, передана до Державного архіву Херсонської області. Немає жодної польської родини з села Правдине яка би не зазнала репресій.

Окрім того на Херсонщині вже в умовах незалежної України виникають нові парафії та споруджуються храми. Так, з 1999 року в селі Абрикосівці проводились богослужіння у сім'ях парафіян. Статут парафії Матері Божої Фатімської було зареєстровано органами влади 12 вересня 2006 року, цього ж року в Абрикосівці розпочалось спорудження свого мурованого храму, яке здійснювалось на пожертви як місцевих вірян, так і сімей з Польщі.

Окрім католиків поляків розбудовували костельне життя на півдні України й німецькі колоністи, частина з яких сповідувала католицизм. Можна тільки уявляти, як виглядав величний католицький собор, який на початку ХХ століття побудували німецькі колоністи. З кінця ХVІІІ століття на цьому місці розташовувалася велика німецька колонія Зельц. Зараз це селище Лиманське. Тим, хто селився в необжитих місцях, виділяли землю, солідну грошову допомогу і на 30 років звільняли від податків і мита. На півдні Російської імперії перші німецькі колоністи з'явилися на початку ХІХ століття. Всього вони заснували майже 200 міст, частина з них під Одесою. Серед них Маннгейм, Кандель, Люстдорф, Нейбург, Гросс-Лібенталь, Кляйн-Лібенталь і багато інших. Відповідно до архівних документів, внутрішнє оздоблення церкви було дуже багатим. У 1901 тут встановили різьблений вітвар, зроблений на замовлення в Австрії. Незабаром – додали

---

⁷ Н. Степанова, *Костьол*, «Придніпровська зірка», 2010, 28 травня, с. 3.

кафедру і бічний вітгар. У 1906 році встановили дерев'яні статуї Св. Антонія і розп'ятого Христа.

Лютневу революцію 1917 року і падіння самодержавства римо-католицьке духовенство в Україні зустріло з надією на покращення свого офіційного становища. Тимчасовий уряд проголосив свободу совісті та віросповідання і тим самим нібито відкрив можливості для утвердження РКЦ на підросійських територіях. Ще одним владним розпорядженням від 2 вересня 1917 р. визнавалася рівноправність православної і католицької церков, а також скасовувалася низка антикатолицьких дискримінаційних заходів⁸. Більшовицький переворот в жовтні 1917 року відгукнувся в Україні розгулом анархії і масовими погроми поміщицьких садиб. Костьоли раптом опинилися в надзвичайно скрутному становищі, а його духовенство приречене на убоге існування, та ще й постійно потерпало від сваволі озброєного люду, що вийшов з покори і проявляв агресію. Намагання католицького духовенства заспокоїти розгніване селянство, виявилися марними⁹. У 1919 одеські німці-колоністи не витримали і підняли повстання проти продрозкладки і мобілізації до Червоної армії. Правда, заколот швидко придушили, а в учасників конфіскували все майно. Агресивні методи боротьби з церквою, що використовувалися органами радянської влади на початку 20-х років не дали жодних результатів, а навпаки – посилили антибільшовицькі настрої в суспільстві. За радянських часів у костелі був сільський клуб. Під час Другої світової війни споруду розгромили, а після – не стали відновлювати. Руїни костелів – єдине, що нагадує про німецьке походження колишніх колоній. Костел Успіння Пресвятої Богородиці – найбільший католицький собор півдня України. Точніше, те, що від нього залишилося. Аналогічної долі зазнав збудований римо-католиками у 1892 році собор Пресвятої Трійці в колонії Кандель, церква Святого Архангела Гавріїла, збудована у 1892 році в колонії Ельзас (Щербанка), а також костел Різдва Пресвятої Діви Марії збудований у 1850 році в колонії Мангейм. Доречі, Мангейм став Кам'янкою, Кандель – Рибальським, Люстдорф – Чорноморкою, Гросс-Лібенталь – Великодолинським і так далі.

Утвердження в СРСР тоталітарного режиму потягло за собою відмову від проголошених раніше більшовицькою партією засад національної політики, що в деякій мірі стримувало радянські органи влади від відкритих агресивних методів боротьби з римо-католицькою церквою. До певного часу використовувалася тактика антирелігійної пропаганди та поступового придушення, наслідком чого стало нетривале зростання чисельності віруючих в середині 20-х рр. ХХ ст., що швидко змінилося до протилежного. Рішучий наступ на позиції римо-католицького костелу в 30-х рр. ХХ ст. спричинив повну ліквідацію організованих проявів релігійного життя українських католиків. Хвилі арештів, групових процесів, яких зазнало духовенство і паства римо-католицької церкви упродовж 30-х років, призвели не лише до цілковитого закриття костьолів і припинення діяльності католицьких громад,

⁸ О.А. Третьякова *Становище римо-католицької церкви Півдня УСРР в міжвоєнні роки*, <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/182.pdf>, с. 117.

⁹ М.М. Шитюк, *Римо-католицька церква в Україні в першій половині ХХ століття*, <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/181.pdf>, с. 105.

але й до фізичного знищення майже всіх священників.

Костел у селищі Лиманському

Бібліографія

Багалеї Д.И., *Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры. Исторический этюд*, Київ 1889.

Гаврилов Ю., *Поляки на Черном море*, «Одесские известия», 26.05.2005.

Ганзуленко В.П., *Соціальне служіння римо-католицької церкви на Півдні України у 20-30-х рр. ХХ ст.*, «Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Релігієзнавство», 2016, вип. 1(13).

Они строили Одессу, «Дюк», 1991, №2.

„Родной край”, 1918, 28 (15) квітня.

Степанова Н., *Костьол*, «Придніпровська зірка», 2010, 28 травня.

Тимофієнко В.Г., *Зодчі України кінця ХVІІІ – початку ХХ століть: Біографічний довідник*, Київ 1999.

Третьякова О.А., *Становище римо-католицької церкви Півдня УСРР в міжвоєнні роки*, <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/182.pdf>, с.117.

Шитюк М.М., *Римо-католицька церква в Україні в першій половині ХХ століття*, <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/181.pdf>, с. 105

Євген Сінкевич

Чорноморський національний університет імені Петра Могили (Миколаїв, Україна)

КОСТЕЛИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Анотація: В статті висвітлено історію римо-католицьких костьолів Півдня України, зокрема Одеси, Херсона й Миколаєва в контексті змін, які відбувалися в регіоні від кінця XVIII століття до сьогодення.

Ключові слова: римо-католицька церква, католицький костьол, ксьондз, парафіяльна каплиця, вікарій.

Yevhen Sinkevich

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

CHURCHES IN THE SOUTH OF UKRAINE

Summary: The author of the article reveals some aspects of the Roman Catholics activity in Ukraine during the first half of the twentieth century, shows intense and tragic period of activity in the life of the followers of the Roman Catholic religion.

Keywords: Roman Catholic Church, Catholic Church, the priest, the parish chapel, vicars.